

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı Issue 39 • Nisan April 2026

www.dedekorkutdergisi.com.tr

ISSN: 2147-5490

<http://doi.org/10.25068/dedekorkut.485>

Açık Erişim | Open Access

Araştırma Makalesi | Research Article

Kelîle Dimne'de *Dur-/-dur/+dur(ur)* Yapıları Üzerine

On the *Dur-/-dur/+dur(ur)* Structures in Kalila Dimna

Öz

Kul Mes'ud tarafından Aydınoğlu Gazi Umur Bey (1309-1348) adına Farsçadan Türkçeye kazandırılan Kitâb-ı Kelîle ve Dimne, Eski Anadolu Türkçesinin nesir geleneği içerisinde müstesna bir yere sahiptir. Beylikler Dönemi'nde ivme kazanan Türkçecilik hareketinin en somut tezahürlerinden biri olan bu eser, dilin gelişim evrelerini yansıtan devasa bir aynadır. Özellikle "sözlükselleşme" ve "gramatikleşme" olarak adlandırılan; eklerin kelimeleşmesi veya müstakil kelimelerin zamanla ekleşerek işlev değiştirmesi süreçleri bakımından eser, dil bilimciler için eşsiz bir veri sahası sunmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde ortaya koyulan bu nitelikli eserler, Türkçenin edebi bir dil olarak rüştünü ispat etme çabasının ürünleridir. Bu dönemde sergilenen dil hassasiyeti, aslında sonraki asırlarda görülecek olan "Türkî-i Basit" girişimlerinin de entelektüel zeminini hazırlamıştır. 17. yüzyılda Fars estetiğine kendi dil potansiyeliyle meydan okuyan Nef'î'nin vakur üslubunda ve 18. yüzyılda Nedim ile kristalleşen Mahallîleşme Akımı'nda bu köklü birikimin tesiri yadsınamaz. Nihayetinde Cumhuriyet döneminde vücut bulan öz Türkçe ideali ve dil inkılabı, köklerini bu kadim dilcilik anlayışından almaktadır. *Kelîle ve Dimne*, sadece bir tercüme olmanın ötesinde, arkaik öğeleri muhafaza etmesi ve Doğu Türkçesiyle yapısal benzerlikler taşıması bakımından ses, şekil ve yapı yönünden oldukça zengindir. Bu çalışmanın temel izleği olan *dur- / -dur / +dur(ur)* yapıları, bir fiilin zamanla anlam boşalmasına uğrayarak nasıl geniş bir ifade imkânı yarattığının en sarıh örneğidir. Eserdeki bu kullanım çeşitliliği, Türkçenin yeni kavramları karşılama noktasındaki dinamizmini ve yaratıcı gücünü ortaya koymaktadır. Elinizdeki bu makale, *dur-* fiilinin asıl ve bağlı morfem olarak geçirdiği dönüşümü merkezine alarak; ulaşılan sonuçları art zamanlı ve eş zamanlı örneklerle destekleyip Türk dili tarihine mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelîle ve Dimne, bağlı morfem, sözlükselleşme, gramatikleşme.

Abstract

Translated from Persian by Kul Mes'ud for Aydınoğlu Gazi Umur Bey (1309-1348), Kitâb-ı Kelîle ve Dimne stands as a cornerstone of prose within Old Anatolian Turkish. As a significant product of the "Turkicization" movement during the Beyliks Period, the work meticulously reflects the developmental stages of the language. It provides an unparalleled data field for linguists regarding "lexicalization" and "grammaticalization" processes – whereby independent words gradually transform into functional affixes. The high-quality literary output of the Old Anatolian Turkish period represents a conscious effort to establish Turkish as a sophisticated literary medium. This linguistic sensitivity laid the essential intellectual foundations for the "Türkî-i Basit" (Simple Turkish) initiatives of subsequent centuries. The influence of this heritage is evident in the 17th-century style of Nef'î, who challenged Persian aesthetics, and the 18th-century "Localization Movement" (Mahallîleşme Akımı) led by Nedim. Furthermore, the "pure Turkish" ideal realized during the Republican era finds its roots in this ancient tradition. Beyond being a mere translation, *Kelîle ve Dimne* possesses rich phonetic and structural characteristics, preserving archaic elements and maintaining ties to Eastern Turkish. The focus of this study, the structures *dur- / -dur / +dur(ur)*, illustrates how a verb creates vast expressive possibilities through "semantic bleaching." Such diversity reveals the inherent dynamism of Turkish in meeting new conceptual demands. This article analyzes the transformation of the verb *dur-* as both a primary and bound morpheme, supporting its conclusions with diachronic and synchronic examples to contribute to Turkish linguistic history.

Keywords: Kalila and Dimna, linked morpheme, lexicalization, grammaticalization.

Şahin Baranoğlu*

Sorumlu Yazar Corresponding Author

*Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Aydın/Türkiye

© 2026. Baranoğlu, Ş.

✉ sbaranoğlu@du.edu.tr

Makale Geçmişi Article History

Başvuru Submitted	14.04.2026
Revizyon Talebi Revision Requested	15.04.2026
Son Revizyon Last Revision Received	28.04.2026
Kabul Accepted	29.04.2026
Yayın Published	30.04.2026

Lisans Licence

Bu eser Creative Commons Atf 4.0 Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Atf Citation:

Baranoğlu, Ş. (2026). Kelîle Dimne'de *Dur-/-dur/+dur(ur)* yapıları üzerine. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (39), 92-100. <http://doi.org/10.25068/dedekorkut.485>

Giriş

Muharrem Ergin'den, Zeynep Korkmaz'dan, Berke Vardar'dan, J. Eckmann ve Doğan Aksan'a kadar *dur-* fiili ve *-dur /+dur(ur)* eki üzerine *ek fiil, bildirme kipi, koşaç, cevher fiili* gibi adlar verilerek yapılmış çalışmaların muhtevası, söz konusu morfemlerin ÖSYM başta olmak üzere bütün soru hazırlayıcıları tarafından neden çeldirici olarak sıklıkla kullanıldığını gösterir. Çünkü fonetik bir yana bırakılırsa gramer, morfoloji ve sentakstan ibarettir ve *dur-* / *-dur* morfeminin kullanıldığı yapılar şekil ve cümle bilgisinin konusudur. Morfolojideki ilgi hem asıl hem bağlı morfeim oluşundan; sentakstaki ise *namaza durmak, bekçi durmak, karşı durmak* gibi İngilizcede *deyimsel bileşke* (idiomatic unification) yahut *fiil eşdizimleri* (collocations) adı verilen yapılar dolayısıyla (Doğan, 2023): *Yavuzluktan ve yavuz hulkdan girü durmak* (153b/5). Bunlar bir anlam için olduğundan kelime grubu değil de birleşik fiil (Korkmaz, 1998) sayılsa bile çoğu dilci, şekil ve cümle bilgisini bir bütün sayar (Ahmet Cevdet Paşa, 1323, s. 5). Benzer yapılar ETÜ'de de vardır: *yırac tur* (KB, 1309. b.), *anuk tur* (KB, 1323. b.), *odug tur* (KB, 1436. b.), *sak tur* (KB, 1452. b.) vs.

Sözlük maddesi olarak *dur-* fiili ETÜ'den beri çok geniş bir anlam alanına sahiptir. FFYE olarak da en baştan beri hep işlek olarak var. Bunun yanında kuvvetlendirme ve ihtimal eki, isim cümlesi kuran ek fiil olması ve bütün bunların *turur* > *tur* gibi ikili kullanımları söz konusu. Bir de *er-* fiili ile *tur-* fiilinin aynı görevde kullanılması, tarihî metinler için başka bir durum ortaya koyuyor: *Korumuştur, emir buyurmuştur*, anlamı Uygurcada *yarlıkamış erür* şeklindedir: *Edgü erür men - edgü erür sen - edgü erür ol* (iyiyim - iyisin - iyidir). Daha ETÜ içinde 3. şahıslarda *er-* fiili yerine *tur-* fiili de kullanılır olmuş.

yaşuk yiti erdiniler üze bütmiş **erür** (Ölmez, 1991, s. 62).

idi kız **erür** bu tiriglik küni (KB 3544 b.)

seniñ baylıkıñ kör çıgaylık **turur** (KB 3553. b.)

Bazen de aynı beyitte her ikisini birlikte görürüz:

agirlik uçuzluk bayattın **turur**/ölüm ya tiriglik hem andın **erür** (KB 3762. b.)

Bu *-erür'*den *-turur'*a geçişi Ergin ve Ercilasun'dan yaptığı alıntılarla ortaya koyan Güneş Ekmekçi Aşan, kuvvetlendirme ve ihtimal fonksiyonunun isim bildirmesinde de söz konusu olduğunu *Beniñ bodunum anta erür* (Benim milletim oradadır) örneğiyle "Bu dönemde, ad soylu sözcükleri geniş zamanda yüklemleştirmek için erür kullanılmıştır. Tespit ettiğimiz örnekte anlamsal olarak kesinlik ifadesi katmaktadır" şeklinde açıklar (Ekmekçi Aşan, 2021, s. 2441). ETÜ'de fiil çekimindeki kullanılışının *er-* ve *bol-* fiilinden az olduğunu belirtip Gabain'den aldığı *tüşmüş tur-ur-lar* (düşmüşürler) örneğini verir. Tasvirî fiil olarak kullanılışını da bir hareketin sürekliliğini ifade etmek için *(y)U+tur-* ve *Ip+tur-* yapısıyla kullanıldığını belirtip yine Gabain'den *küzät-ip tur-* (gözetip durmak, sürekli korumak) örneğini verip *öl-gâli tur-* (Ölmek üzere olmak) ve *örü + tur* yapısı ile (ayağa kalkmak) anlamlarını ekler (agm. 2442).

Kutadgu Bilig 100. beyit, *tapuğka kelip kut kapuğda turur / kapuğda turuğlı tapuğda turur* (Saadet, hizmet için gelmiş kapıda durur; kapıda duran kulluk için durur) şeklindedir. İkinci mısranın yüklemine hem *hizmettedir* hem de *hizmette durur* olarak düşünmek mümkün. Bugün *berrak* anlamlı *duru* kelimesi de *dur-* fiilinden ünsüz

düşmesiyle *turug* > *duru* şeklinde oluşmuştur ki aynı anlam için İngilizcede de *stand* kullanılır. Bu, fiilin *durmak* anlamından olmalı; aşağıda söz edeceğimiz Uygurca *sığınak*, *ikamet yeri* anlamlı *turug* ise fiilin *yaşamak* anlamıyla ilgilidir.

Türkçede *yüklem*, İngilizcede *predicate* ve Osmanlı Türkçesinde de *nispet* denen olay esnasında mecazlaşma, sözlükselleşme, dil bilgiselleşme gibi pek çok olay gerçekleşir. Biz bu çalışmada *dur-* veya *-dur* morfemlerinin KD'deki kullanımları örneğinde, dil tarihimizdeki durumunu değerlendireceğiz. Bu yapıları FFYE, isim cümlesi kuran bildirme kipi ve bunun fiil cümlelerindeki hâli olan kuvvetlendirme ve ihtimal eki, tasvirî fiiller, adeta İİYE gibi zarf yapan *çoktandır*, *sabahtandır* gibi yapılar şeklinde sıralayabiliriz. Eş seslilik de söz konusu morfem için mümkün: *kamug sen törüttün ne erselerig / yokadur* (< *yok+ad-ur*) ne erse sen ök sen tirig (KB 14. b.). Söz konusu yapıya dair örnekler şöyledir:

1. Bağlı Morfem Olarak

Sözlükselleşme ve dil bilgiselleşme Türkçe için öyle bir güçtür ki bir Türkçe metin yabancı dile çevrilse kelime sayısı o dilde artar. 1938'de Wiedemann, Altay dillerinin on dört ayrııcı özelliklerinden altıncısını *fil şekilleri zengindir* yedincisini de *bağlaç yerine fiil şekilleri kullanılır* şeklinde belirtir. Bu güç, her biri diğeri yerine kullanılabilme özelliğine sahip fiilimsilerden gelmektedir. Doğu'da *Zeliha Yusuf'nu ündegeni* derken *-gen* isim fiil ekidir. Dede Korkut'ta *at yimegen acı ot* derken *-gen* eki *-dik* yerindedir. Bu çalışmamız *dur-* fiili üzerine olsa da ağızlarda ve dil tarihimizde *bak-*, *yat-*, *otur-* gibi yapıların da benzer şekillerde kullanıldığı biliniyor.

1.1. Zaman Eki

1.1.1. Şimdiki Zaman (Bir kez *yorur* var ve aynı cümlede *durur* ile birlikte)

Doğru yol ve ürünlük nişanları çehresinde yıldırayı *yorur* ve ikbâl ve sa'âdet delîlleri yüzünde gözükü *durur* (179b/4).

Nitekim bir havza bir yoldan hemîşe su koyulu *durur* olsa (24a/2).

Ve şol ak pîlsüz kim anuñ kâlîbı şol ay gövdesi gibi tâze ve yıldırayı *durur* (180a/7).

Girü yukarı bakdı görđi kim iki sıçan, bir ak ve bir kara, gelmişlerdür yapışduğı köki kese *dururlar* (21b/6).

Zâhid ev bucagında oturup bu hâli göre *dururdı* (18b/7).

Bu danışığa girüp söyleşü *dururken* ırakdan bir zâg gördiler (102b/4).

Ev issi hâzır elinde bir ağaç dutup *dururdı* (13b/9).

Ol kim Dimneden öküz hakkına olan işleri söyleyü *dururdı* (62a/10).

Her kimüñ ki 'ilmi ola, anuñıla 'amel eylemeye, şol kişiye beñzer kim yol korkusın bilü *dururken* varur ol yolda mübtelâ olur (10a/5).

1.1.2. Geniş Zaman

Ve hakikat bilmek gerek kim, bunuñ gibi düşmenlık katı olur ve her tâzelenü *durur* (82a/5).

Şöyle kim meliküñ her vakt anuñ için kaygusı ve hasreti arta *durur* ve gönlinde geçer kim (63a/9).

1.1.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Kuyu içine bakdı gördi kim kuyunuñ dibinde bir büyük ejdehâ agzın açıp **durur**¹, muntazırdur (16a/4).

1.2. Tasvir Fiili

1.2.1. Tezlik

Berhemen eyitdi: Gâlib oldur kim, dostlık ve düşmenlık dâyim ve sâbit olmaz, belkim döne **durur** (140a/1).

Metinde tezlik için *ver-* fiili de var: Zâg bu söz içindeydi kim, ırakdan bir geyik kaça geldi, duruverdi. (92b/3).

1.2.2. Sürerlik

Ve Bîdpâya buyurdı kim, il ve ra ‘iyyet ahvâline baka **dura** ve ne kim zulm ve hayf olurisa añlada (230b/7).

1.3. Ek Fiil

Şol gülistân kim içinde kalmayırsın ebed / Bir **durur** ‘ömrüñ eger on yıl ola ya sad hezâr (107a/12).

Eyüler göñline ol açku **durur** / Yatlulara arturur ol hasreti (90b/12).

Tâ ki bunuñ beteri lâyık **durur** ol kişiye (143b/10).

İnandugum inanmadugum bir **durur** (135a/9).

1.4. Kuvvetlendirme ve İhtimal Eki

Boyun virmiş **durur** cümle cefâya (2a/7).

Bilgil kim, bizüm yaradılmağumuzuñ bünyâdı ve aslı düşmenlik üzerine urulmuş**dur** (145b/7).

Kendünüñ yavuz hulkından kim kendü katında begenilmiş**dür**, hiç kurtulumaya (194a/4).

1.5. Yardımcı Fiil (isim+yf)

Diñsüz **durmak** ve heybet göstermek pâdişâhlaruñ kıymetlü donı ve bahâlu bezegidür (44a/13).

2. Asıl Morfem Olarak

KD’de *durgur-* (90b/11), *durmaklık* (96b/1), *durut-* (11b/15) şekillerinin de bulunduğu *dur-* fiilinin *durur-* faktitif şekli bir kez *göstermek* anlamıyla geçiyor: Pes âlem halkı kamusı tanuk **dururmak**dan fârig oladı (72a/6). Yine asıl fiil olarak *dur-* fiilini zarf fiil ekiyle görüyoruz: pes pâdişâh **durur** geldi (177a/2), Başmakçınunñ hışmı dakı artıdı, **durur** geldi, bıçgu eline aldı (19b/6). KD’de *durdurmak* anlamında olan *durgur-* fiili Uygurcada *kaldırmak* anlamındadır: *Sol adak üze ong adakıg basıp éki tiz turgurup biçin*

¹ “Bu durum söz konusu yapının şimdiki zaman kavramını karşıladığı izlenimini verebilir. Eckmann, bu duruma işaret ederek bu yapıdaki bazı fiillerin şimdiki zaman şeklinde tercüme edildiğini vurgulamıştır. Nitekim aynı yapı Batı Anadolu ağızlarında şimdiki zaman kavramını ifade etmek için de kullanılmaktadır. Bu yapının şimdiki zaman mı yoksa geçmiş zaman mı ifade ettiğini tespit etmek için, metnin bağlamına bakmak gerekir.” (Yapıcı, 2022, s. 228)

oluruğın oluruş kerek (sol ayak üzerine sağ ayağı basıp iki dizini kaldırıp maymun oturuşuyla oturmak gerek) (Şen, 2017, s. 188).

2.1. Durmak

Eve giricek ol kişi gördi kim bir çeng **durur**, aña nazar eyledi (14a/10).

Uşbu devenün bizüm aramızda **durmakda** bize ne fâyide var? (48b/6)

2.2. Beklemek

Ve melik tamâm çeriyle vara, fülân yirde **dura** ve benüm gelmegüme muntazır ola (109b/4).

2.3. Yaşamak

Her âyine kim yavuzlarıyla sohbet kılmak, oturmak **durmak** (45b/14).

Ben taşra köye giderven, birkaç gün anda **dururvan**. Azık idivirgil (113b/13).

Uygurcada *tur-* fiilinin bu anlamdan türemiş *durak, otlak, sığınak, melce; saf, temiz, duru, berrak* anlamlı *turug* vardır (Caferoğlu, 1993, s.166): *Ol kayu tep teser kaltı tört törlüg ög turugları* (eğer bunların ne olduğunu sorarsanız, bunlar dört katlı manevi ikamet yerleridir) (Wilkens, s. 121). Caferoğlu, *turuk /toruk* için de *aydınlık, ışık* anlamı verir. “Kâşgarlı Mahmud’un Dîvânü Lugâti’t-Türk’te ‘korunacak yer, sığınacak yer, dağlardaki korunaklı yer, ikamet edilecek yer’ olarak tanımladığı *turag, turgu, turgu yir, turuglag, turug ~ turig* sözcükleri, Altay Türkçesinde kullanılan *turku* sözcüğü gibi *tur-* eylemine yapım eki getirilerek türetilen farklı şekillerdir” (Okutan, 2021, s. 7). KB’de de var bu yapılar ve Hacıp doğduğu şehirden *turuglag kuz ordu eli* diye bahseder (B 57. b.).

2.4. Ayağa Kalkmak

Er **durdı** evine vardı, ‘avratıla söyleyü başladı (85b/4).

Ölümi, rızkı kişinün cezâsuz / Gerek yatsun gerek **dursun** irişür (89b/1)

Sergerdân olup bir **durur** bir otururdu (32a/13).

Böyle didi, hışmıla **durur** geldi gitdi. (68a/14).

Müseyyeb-nâme’de dura gel- yapısı *ayağa kalkmak* anlamıyla bir kez geçer (Erdem, 2007: 221). Ayrıca dizindeki *tur-* maddesinde beş anlam vardır: Doksan kez *ayağa kalkmak*; yirmi dört kez *durmak, kalmak, beklemek*; iki kez *durmak, yerleşmek*; beş kez *karşı durmak, karşı koymak, konum almak, saf olup beklemek*; beş kez *meşgul olmak, başlamak* anlamları verilmiştir (Erdem, 2007, s. 268). KB’de de *ayağa kalkmak* anlamı sıklıkla geçer: *kéçe yatsa kéç yat yana erte tur* (1506. b.). Yunus’un kullanımı ise mîrî olmuştur: *Mezardan duru gelicek / Hak terazi kurulacak / Amelimiz görülecek /Acep n’ola benim hâlim*. Azeri Türkçesinde *düşe kalka* anlamında *yıkıla dura* vardır.

2.5. Vazgeçmek

Eger kendözüne gelüp bu işden **durursañ** durduñ, yoksa varavan gözlerüni çıkaravan (105a/10).

Emek görmegil kim, bular senün sözüñle ol işden **durur** degüldür, dek sen zahmet görürsin (55b/4).

2.6. Karar Vermek

Eger eli boş ve mâlsuz kişi dilerise kim bir iş işlemek üzerine **dura**, yoksulluk girü anı aşğa oturdur ve ol dilege irmekden girü kalur (87b/2). Bu anlamı Türkiye Türkçesinde *üzerinde durmak* olarak var.

2.7. Davranmak

Anuñçün kim eger kendü zâtı kuvveti ile berâber **durup** savaş kılumazısa (43b/13).

2.8. Sabit Olmak

Ammâ korkdum kim nefis dileğinde **durmak** ve dünyâyâ sille vurmak key sarp işdür (14b/11).

2.9. Yerine Geçmek

Güneşün yirine ol **tururıdı** / Kaçan güneş tulnup gâyb olsa (117a/8).

2.10. Çalışmak

Bu anlam metinde yok ancak Uygurca “*Kaltı* taluy ögüzke tegip yéti kün **turup** kemi yarattı” cümlesini Mecdut Mansuroğlu *denize erişince yedi gün durup gemi yaptı* diye aktarır (Mansuroğlu, 1955, s. 65).

2.11. Tıkamak

Lokmayı agzı endâzesinden artuk götüre, tâ kim bogazına **dura**, ol kişi kendü cânına düşmen saymak gerek (153a/4).

2.12. Tabi Olmak

Geyikler ve yırtıcı cânavarlar kamusu anuñ tapusunda **durmışıdı** ve aña uymışıdı (24b/7).

Bu anlam ve fonksiyonların çoğunu bugün Türkiye Türkçesinde de görüyoruz: *Suçlu gibi duruyorsun* (davran-), *yirmi yaşında gibi duruyorsun* (görün-), *kaynana gelinden duruyor* (yaşamak), *ipin üstünde duruyor* (bulunmak, yürü), *suyun üstünde duruyor* (var olmak, hareketsiz olmak), *gitmiyor duruyor* (stop etmek), *namaza durmak* (ayağa kalmak), *iğneyi yapana kadar dur* (beklemek, hareketsiz olmak) vs. Son iki örnekteki gibi kullanımlarda isimle *dur-* fiili bütünleşerek **bogazına durmak** gibi yapılar oluşturur. **Tapusunda durmak** ise belli bir ücret karşılığında **çalışmak** anlamı **bekçi durmak** veya ağızlarda **devoşirci durmak** gibi yapılarda yaşamaktadır. Ali Akar, 16. asırdan **ayag üzere turmak** ve **hüccet turgurmak** örneklerini verir (Akar, 2016, s. 42-43). Orhan Veli, *Baharın İlk Sabahları* adlı şiirinde “*döner döner durur başım havalarda*” derken hem *dur-* fiilini sürerlik fiil olarak kullanıyor hem de *durur*’u geniş zaman çekimli yüklem, *döner* de zarf gibi. Aristoteles’ten bu yana herkesin kabulü olan bir kelimeyi şairin istediği anlamda kullanma hakkı (Aristoteles, 1983, s. 59), demek oluyor ki gramer için de geçerlidir. Kelimenin nasıl sözlük, mecaz ve çağrışım anlam katmanları varsa sentakta da benzer arayışlar vardır ve bu çalışmamıza konu olan *dur-* fiilinin bunca anlam ve fonksiyonu, böyle arayışlardan kaynaklanmaktadır. Örneğin *Hurşitname*’deki “*Er evvel kendüden turmak gerekdür / Pes andan ışka el urmak gerekdür*” (1505. b.) beytinde *tur-* fiili *vazgeçmek* anlamında. Eckmann, tasvirî fiil olarak devamlılık ifadesi için şu örnekleri verir: *Yârimni köre turmak için ömr tiler men. Meni tirig tuta turgan hayalidür* (Eckmann, 1988, s. 110).

Söz konusu durum hem asıl fiil hem tasvirî fiil hem de zaman eki olan *-dur* gibi yapılarla sınırlı değil bütün hâl ekleri için de geçerlidir. Yine Eckmann *Çağatayca El*

Kitabı'nda ablatifin Türkçedeki on bir fonksiyonu örneklendirir (Eckmann, 1988, s. 67-70) ancak ablatifin Türkiye Türkçesindeki "*Onlar sabahtan gelmişlerdi.*" cümlesindeki bugünkü eşitlik fonksiyonu yok Çağataycada ama Eckmann'ın tespit ettiklerinden de bugün arkaik olanları var: *Âlemdin öt-* (hayattan geçmek, ölmek; *kolıdın bar-* (kolunu kaybetmek) vs. Eckmann'ın örnekleri içinde tıpkı fiillerdeki kip kayması gibi çekim eki farklılaşması örnekleri de vardır: *Bahr yolıdın hacga bardı* (Deniz yoluyla hacca gitti) (Eckmann, 1988, s. 67).

Sonuç

Bu çalışmadaki tespitlerimize benzer durumlar, şekil ve zaman ekleri için kip kayması başlığı altında işlenir: *Çay çok güzelmiş* derkenki şimdiki zaman yahut *yarın gidiyorum* ifadesindeki gelecek zaman gibi... Hele fiilimsiler daha da uygundur bu duruma ki *-dık / -miş / -gan* eklerinin dil tarihimizde birbirleri yerine kullanıldığı bilinir: Uygur Türkçesinde *-muş* eki, *tigin bu uluş bodun ayığ kılınçlığlar kılmuşın körüp* (prens bu halkın kötü davranışlar yaptığını görüp) derken *-dık* sıfat fiili; *Teñri teñrиси burkan yarlıkamış teñrili yirlide* (Tanrılar tanrısı burkan yerde ve gökte vaaz etmiş) derken öğrenilen geçmiş zaman; *tek taluy ögüzke kirmişig tapladı* (Yalnızca okyanusa açılmayı uygun gördü) (Mansuroğlu, 1955, s. 64) derken de isim fiil fonksiyonundadır. Bazen de art zamanlı olur ki Göktürkçede *-mek için* fonksiyonlu *-galı* zarf fiili, Türkiye Türkçesinde *-den beri* fonksiyonlu *-alı*'dır. Yine Tonyukuk'ta *kelmiş alp tidi* (geleni cesur dedi) ifadesi vardır (Ergin, 2007, s. 76). Oğuz Türkçesinde *-ası* ekinin fonksiyonları çok geniştir: *Ölesiye saldırdı, o gelesiye biz gittik, veresiyemiz yoktur, yaşlandık be ölesi olduk, ağlayasım geldi, ölesim yok* gibi kullanılışlarının yanında bugün ağızlardaki *gidesiymiş* (söylentiye göre gitmiş) (Demir, 2012, s. 101) gibi kullanım örnekleri de aynı ifade gücünün göstergeleridir. Metinde "*söylememişlerdir*" anlamında kullanılan yapı ilginçtir: *Güzâfdan eyitmedüklerdür uşbu meseli kim "Cezâ'ü mukabbili'l-isti'z-zurrât", ya'ni göt öpicinün cezası osrukdur* (18b/6).

Zarf fiillere gelince Türkçede zarf fiil yapmanın sınırı yoktur; çünkü onlar fiilleri sentaktik görev için zarflaştırmakla birlikte eş sesli olarak morfolojik başka görevler de üstlenirler. Bugün de *söyledikleriyle yaptıkları* ifadesinde *-dık* eki sıfat fiil ekidir ama "*Eşini söyledikleriyle yıktı!*" dersek *-dikleriyle* zarf fiil eki olur. Muharrem Ergin'in edat grubu dediği (Ergin, 1980, s. 392) bu tür yapıların benzerleri de çoktur KD'de: *Eger dîv inegi almagumdan öñ zâhidi depelemege el uzadursa* (112b/2).

Kaynaklarda *neogolisme* için hem var olan kelimeyi bilinen sözlük ve mecaz anlamları dışındaki bir anlamda kullanma hem yeni kelime veya ifade kalıbı oluşturma hem de arkaik bir yapıyı yeniden canlandırma anlamları verilir (Holman, 1976, s. 348; Pei & Gaynor, 1954). Bu tespitler, aynıyla ekler ve fonksiyonları için de geçerlidir. Bazen *-IsAr, -AsI* gibi gelecek zaman ekleriyle bazen *dolunay* kelimesindeki *dulun-* fiilinin *kaybolmak* anlamlı kullanımıyla (36b/5) öne çıkan ve bazen de *Pes hâkikat bilmek gerek kim fâyide añlamakdadur okımakda degül* (9b/9) diye öğütler veren *Kelîle ve Dimne* ses, şekil ve cümle bilgisi bakımından büyük kıymet arz etmektedir.

Yapay Zekâ (YZ) Beyanı / Artificial Intelligence (AI) Declaration

Bu çalışmada yapay zekâ destekli hiçbir araçtan yararlanılmamıştır. Çalışmanın bilimsel içeriği ve sorumluluğu yazara aittir. / The author declares that no AI-assisted technologies were employed in this research. All scientific content and findings are the sole responsibility of the author.

Kısaltmalar

- b. beyit
Çev. Çeviren
EAT Eski Anadolu Türkçesi
ETÜ Eski Türkçe
Haz. Hazırlayan
İİYE İsimden isim yapma eki
FFYE Fiilden fiil yapma eki
KB Kutadgu Bilig
KD Kelile ve Dimne
s. Sayfa

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa (1323). *Belâgat-i Osmaniye*. Şirket-i Mertebiyye Matbaası.
- Akar, A. (2016). *Mirkâtü'l-Cihâd dil incelemesi-metin-dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig I metin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aristoteles. (1983). *Poetika* (çev. İsmail Tunalı). Remzi Kitabevi.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Enderun Kitabevi.
- Demir, N. (2012). Türkçede evidensiyel. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (62), 97-117.
- Doğan, N. (2023). *Türkçede eş dizimlilik Türkiye Türkçesinde fiillerin eş dizimleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca el kitabı* (haz. Günay Karaağaç). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ekmekçi Aşan, G. (2021). Türk dilinin tarihî gelişimi içinde bildirme ekinin (+DIr/+DUr) yapısal ve anlamsal işlevleri. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(74), 2440-2457.
- Erdem, M. D. (2007). *Müseyyeb-nâme*. Hece Yayınları.
- Ergin, M. (1980). *Türk dil bilgisi*. Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2007). *Orhun abideleri*. Boğaziçi Yayınları.
- Holman, C. H. (1976). *A handbook to literature*. The Odyssey Press.
- Korkmaz, Z. (1998). Türkçede birleşik fiiller ve anlam kaymaları. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. II.559, 3-14.
- Mansuroğlu, M. (1955). Türkçe cümle çeşitleri ve bağlayıcıları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (3), 59-71.
- Nahmedov, A. (2009). Kul Mesud'un Kelile ve Dimne tercümesinde bazı arkaik kelime ve yapılar üzerine. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IX(1), 125-130.

- Nahmedov, A. (2024). *Kul Mes'ud Kitâb-ı Kelîle ve Dimne: giriş-metin-dizin*. Net Kitaplık.
- Okutan, E. N. (2021). Eski Türkçede kullanılan barınak adlarının Altay Türkçesi ve Teleüt ağzında görünümü. *TDD/JofEL*, 12(20),1-10.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. kitap=5. bölüm (Suvamaprabhasasütra)*. Odak Ofset.
- Pei, M. & Gaynor, F. (1954), *A dictionary of linguistics*. Philosophical Library.
- Şen, S. (2017) *Eski Uygur Türkçesi dersleri*. Kesit Yayınları.
- Şeyhoğlu M. (1979). *Hurşîd-nâme (Hurşîd u Feraşâd)-inceleme-metin-sözlük-konu dizini* (haz. Dr. Hüseyin Ayan). Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Wilkens, J. (2025). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien: Bd. 3: Fremdelemente, Teil 2: bodivon-cigzin*. Franz Steiner Verlag.
- Yapıcı, A. İ. (2022). *Aydın ve yöresi ağızları (inceleme-metin-sözlük)*. Grafiker Yayınları.